

הרב מרדכי רבינוביץ'

בדין כל שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל משא

הקדמה

א. דעת רש"י ותוס'

ב. הנוגע והנושא

ג. קושיית הנודע ביהודה

ד. ביאור חדש בשיטת רש"י

ה. היסט כלי המוקף בצמיד פתיל

סיכום

הקדמה

בגמרא בחולין (קכד ע"ב) התחדש הכלל 'כל שאינו בא לכלל מגע – אינו בא לכלל משא והיסט'. משמעותו הפשוטה של כלל זה הינה שאם דבר מסוים אינו יכול להיטמא במגע – הוא גם אינו יכול להיטמא במשא או בהיסט. במאמר זה נבקש לבחון את יסודות הדין, ולהעלות מספר ביאורים מחודשים.

נקדים ונבאר שטומאת מגע משמעה שאדם, כלים, אוכלים או משקים נטמאים אם נגע בהם דבר שמטמא. טומאת משא עניינה שאדם הנושא נבלה או דברים אחרים המטמאים במשא – נטמא. טומאת היסט מתייחסת לאדם טהור שהסיט נבלה, כלומר הזיזה בידיו או על ידי דבר אחר, אז נטמא המסיט.

א. דעת רש"י ותוס'

בגמרא בביצה (לב ע"א) מובאת המשנה מעדיות (פ"ב מ"ה):

אלפסין חרניות טהורות באהל המת וטמאות במשא הזב.

ופירש רש"י:

אלפסין חרניות – מפרש לקמן קערות של בני עיירות שאינן בני כרכים גדולים ואין מקפידים על כלים נאים, ומשנפשטה הקערה של חרס אוכלין בה בשר ואין ממתנינן עד שתתחקק ותצרף בכבשן.

טהורות באהל המת – דלגבי אהל המת בעינן תוך לכלי חרס דכתיב (במדבר י"ט, טו) 'וְכָל כְּלֵי פְתוּחִי מִשְׁמַע שִׁישׁ לוֹ פֶּתַח, וְכֵן לְכָל טוֹמֵאת מִגֵּעַ.

וטמאות במשא הזב – שהזב מטמא כלי חרס בהסט, דנפקא ליה בתורת כהנים מ'וּקְלֵי חָרֶשׁ אֲשֶׁר יִגַּע בּוֹ הַזָּב וכו' (ויקרא ט"ו, יב), ודרשינן התם זה היסטו, וכיון דמטמי ליה היסט מאבראי לא בעי תוך, וקסבר תנא קמא כלי נינהו הואיל ומשתמשין בהן כמות שהן, הלכך מקבלין טומאה בדבר הראוי לטמאן.

ובתוספות תמהו על פירושו:

דהואיל דאין להם תוך היכי מטמא בהיסט, הא אמרינן 'כל שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל היסט' (ד"ה אלפסין).

כלומר, דין 'כל שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל היסט' (להלן: 'כל שאינו') מלמדנו שכלים שאינם נטמאים במגע – אינם נטמאים בהיסט. ומאחר שאלפסין חרניות אינן נטמאות במגע, שהרי אין להן תוך, ממילא אינן יכולות להיטמא בהיסט. כיצד, אם כן, כתב רש"י שהאלפסין טמאות היסט?

בספר מגיני שלמה יצא לתרץ שיטת רש"י על פי המתבאר מדברי הרמב"ם:

שכל שאינו מטמא מן הנבלה במגע אינו מטמא במשא

(הל' שאר אבות הטומאות, פ"א הי"ב).¹

משמע, שרק בנבלה ישנו הדין 'כל שאינו', אבל גבי טומאת זב אין דין כזה, וממילא אין מקום לקושיית התוספות.

בטעם הדבר כתב המגיני שלמה דדווקא גבי טומאת נבלה, שנאמר בה "הַגֵּעַ... וְהִנְשָׂא" (ויקרא י"א, לט-מ), דרש ר' עקיבא את הכלל של 'כל שאינו' (עיין חולין קכד ע"ב), אבל בזב ובשאר טומאות אין לנו מקור לכך.

1 וראה עוד שם, פ"ב הי"א.

ואמנם, סברת המגיני שלמה לצמצם את היקף הדין 'כל שאינו' כבר הוזכרה על ידי המאירי, אלא שלפי דבריו הדין חל אף בטומאת זב:

ואם תאמר נבלה שאני דכתיב בה נוגע ונושא ואיכא למדרש בה את שבא לכלל מגע וכו', אבל כל דלא כתיבי תרוייהו לא דרשינן הכי... והרי בזב מיהא כתיב נוגע ונושא... (נידה ה ע"ב).

וכפי הנראה כוונתו לפסוק בויקרא:

וְכָל הַנִּגְעַ בְּכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה תַחְתָּיו יִטְמָא עַד הָעָרֵב, וְהַנוֹשֵׂא אוֹתָם יִכַּבֵּס בַּגָּדֵי וְרַחֵץ בַּמַּיִם וְיִטְמָא עַד הָעָרֵב (ט"ו, י).

הרי שנאמר במפורש גם לגבי זב 'נוגע' ו'נושא', ואם כן דברי המגיני שלמה תמוהים, והדרא קושיית התוספות לדוכתה.

ב. הנוגע והנושא

ולפי עניות דעתי נראה לקיים את דברי המגיני שלמה, על פי האמור במסכת נידה:

עליונו של זב מנלן, דכתיב (ויקרא ט"ו, י): "וְכָל הַנִּגְעַ בְּכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה תַחְתָּיו יִטְמָא". מאי תחתיו, אילימא תחתיו דזב, מ'נאיש אֲשֶׁר יִגַע בְּמִשְׁכָּבו' (שם ה) נפקא, אלא הנוגע בכל אשר יהיה הזב תחתיו, ומאי ניהו, עליונו של זב... נתקן הכתוב מטומאה חמורה והביאו לידי טומאה קלה (לב ע"ב).

והנה, לפי פירוש רש"י שם יוצא שראש הפסוק ("וְכָל הַנִּגְעַ בְּכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה תַחְתָּיו") עוסק בעליונו של זב, ואילו סוף הפסוק ("וְהַנוֹשֵׂא אוֹתָם") עוסק במשכב ומושב של זב. אולם, לפי מה שהביאו הראשונים מתשובת רש"י (עיין תוספות ד"ה עליונו, וכן בתוספות הרא"ש וברמב"ן) יש לפרש הסוגיה באופן אחר, שכל הפסוק עוסק במרכב, ועליונו של זב נלמד ממה שכתוב 'הנושא' בכתיב חסר במקום הנושא.²

ומעתה, עיין רש"י בחולין:

קראי גבי הדדי כתיבי, בההיא נבלה דכתיב בה הנוגע יטמא, אההיא קאי והנושא יטמא (קכד ע"ב, ד"ה והנוגע והנושא).

2 ואמנם בנוסח שלפנינו אינו כן, וכבר העירו הראשונים על כך.

ונראה מדבריו, שדווקא משום שה'נוגע' וה'נושא' הכתובים אצל נבלה שניהם מתייחסים לאותה נבלה, משום הכי דרשינן 'כל שאינו'. אבל אילו היה 'הנוגע' מוסב על דבר אחד, ו'הנושא' על דבר אחר, אין מקום לדרוש כן.

ולפי זה, רק אם ה'נוגע' וה'נושא' שכתובים אצל זב שניהם דנים באותו עניין יש לדרוש לגבי זב 'כל שאינו'. אם כן, ראוי הדבר להיות תלוי בשני פירושי רש"י הנ"ל. לפי מה שכתב בתשובה, ה'נוגע' וה'נושא' שניהם עוסקים במרכב הזב, ואם כן שפיר יש לדרוש 'כל שאינו', וכדברי המאירי; אמנם, לפי מה שכתב רש"י בפירושו לגמרא, ה'נוגע' עוסק בעליונו של זב ואילו ה'נושא' עוסק במשכב הזב, ושוב אין לדרוש כאן 'כל שאינו', וכרש"י בחולין הנ"ל, ושפיר יש לקיים דברי המגיני שלמה.

ג. קושיית הנודע ביהודה

ואם כנים הדברים, יש ליישב לפי זה מה שתמה בנודע ביהודה (תניינא, אורח חיים, סי' קל"ז) על דברי הרמב"ם בעניין היסט הזב.

נקדים ונבאר, שהיסט הזב היינו שהזב מטמא אדם, כלים, אוכלין ומשקין על ידי היסט. בכל התורה כולה רק הטהור שהסיט את הטמא נטמא, ואילו בזב הטמא (כלומר, הזב) שהסיט את הטהור – טימא.

בהלכות מטמאי משכב ומושב (פ"ח ה"ב) כתב הרמב"ם:

והזב שהסיט את הטהור בין אדם בין כלים אפילו כלי חרס טמאין.

והקשה עליו הנודע ביהודה, מדוע לא חילק בין פכים קטנים לשאר כלי חרס הטמאין, והרי פכים קטנים אינם באים לכלל מגע, ואם כן ראוי שיהיו טהורים בהיסט, וכן מבואר בש"ס (שבת פד ע"ב, ובבא קמא כה ע"ב)³

ואולם לפי הנאמר לעיל אתי שפיר, שהרי הרמב"ם סבירא ליה שדין 'כל שאינו' נאמר רק לגבי נבלה, שם 'הנוגע' וה'נושא' עוסקים באותו עניין, ואילו אצל זב לא

3 ועיין מה שכתב בזה בחידושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם, הל' משכב ומושב פ"ח ה"ד.

נאמר דין זה כלל⁴ וממילא, אף שפכים קטנים אינם באים לכלל מגע, מכל מקום טמאים הם בהיסט.

ואין להקשות שהרי מפורש בשבת (פד ע"ב) שפכים קטנים טהורים בהיסט, לפי שהרמב"ם יפרש כשיטת הגאונים (הובאה בראשונים בשבת ובבבא קמא שם)⁵ שהמדובר הוא אפילו בפכים קטנים של עץ, וכוונת הגמרא היא שאינם מיטמאין במדרס מכיוון שאינם ראויים למדרס. וראה בפירוש המשנה לרמב"ם בכלים (פכ"ד מ"י) שהעתיק סוגיית הגמרא הנ"ל, וכתב:

ומה פכים קטנים שטהורים בזב, כלומר טהורים ממשכב הזב שאין ראויין למשכב...

הרי להדיא שפירש כשיטת הגאונים, ולא כרש"י ז"ל.

נסכם, אם כן, את שיטת הרמב"ם. אין מקום לטהר פכים קטנים של חרס בהיסט הזב משום 'כל שאינו', שהרי לדעת הרמב"ם דין זה נאמר רק לגבי טומאת נבלה. בנוסף, אין לטהרם מכוח הגמרות הנ"ל בשבת ובבבא קמא, שהרי לפי פירוש הגאונים והרמב"ם לא הוזכר כלל בסוגיה זו שפכים קטנים טהורים בהיסט הזב. וממילא שפיר סבירא ליה לרמב"ם שפכים קטנים של חרס נטמאים בהיסט הזב, ובזה מתורצת קושיית הנודע ביהודה.

ד. ביאור חדש בשיטת רש"י

אמנם, אף שדברי המגיני שלמה יש להם מקום בשיטת הרמב"ם, וכפי שנתבאר, מכל מקום בשיטת רש"י קשה לומר שדין 'כל שאינו' מיוחד לטומאת נבלה, שהרי רש"י בשבת (שם) כתב במפורש שדין זה נאמר גם לגבי זב:

⁴ יש להוסיף עוד, שלפי המתבאר מן הגמרא בחולין (קכ"ד ע"ב) והרמב"ם הנ"ל בהלכות שאר הטומאות, נראה ש'כל שאינו' נאמר לגבי האפשרות לטמא אחרים, אבל לא מצאנו בשום מקום דין כזה לגבי קבלת טומאה. ואף שרש"י ותוספות יישמו כלל זה גם לגבי קבלת טומאה (ראה רש"י שבת פד ע"ב ותוספות שם; ביצה לב ע"א ד"ה אלפסין; חולין עא ע"ב ד"ה אטו, ועוד), אבל אין כן דעת הרמב"ם. לשיטתו יש לומר שכלל זה נשנה לעניין יכולת נבלה לטמא אחרים בלבד, ואין לו עניין לגבי קבלת טומאה של כלי חרס.

⁵ ראה רמב"ן בשבת (פד ע"ב סד"ה ואמאי), חידושים המיוחסים לריטב"א (והם להר"ן) בשבת שם (סד"ה ומה), ראב"ד בבבא קמא (כ"ה ע"ב ד"ה מה) ורשב"א שם. וראה גם תוספות ר"ד בשבת שם (ד"ה ומה).

ומה פכים קטנים – של חרס שטהורין בזב שאינן מיטמאין על ידו בשום טומאה...
ובהיסט לא... דכל שאינו מטמא במגע אינו מטמא בהיסט, ובהעור והרוטב אמר נמי
הכי לגבי טומאת משא וכו' (ד"ה ודין הוא).

ואם כן קשה קושיית התוס' בביצה, דהיאך ייטמאו אלפסין חרניות בהיסט, הרי אין להם תוך, וממילא אינם נטמאים במגע, וכל שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל היסט?

ולולא דמסתפינא היה נראה לפי עניות דעתי, שרש"י מפרש הכלל הזה ד'כל שאינו' באופן אחר, והוא שאין הכוונה כל שאינו בא לידי **טומאת** מגע, אלא כל שאינו בא **לכלל נגיעה** – אינו מיטמא במשא.⁶ וביאור הדברים, שאם אי אפשר לנגוע במקום השימוש של הכלי הרי אין לו חשיבות, וממילא אינו בר קבלת טומאת משא. ואם כן פכים קטנים, מכיוון שאי אפשר לנגוע בתוכם, אינם מיטמאים במשא. אולם אלפסין חרניות, אף שאין להם תוך ואינם מיטמאין במגע, מכל מקום ניתן לנגוע בכל הכלי ובמקום התשימש שלו, וכמו שכתב רש"י שבני העיירות משתמשין בהן כמו שהן (ועיין רש"י בכורות לח ע"א ד"ה אין לו). ממילא, אין להתייחס אליהם ככלים שאינם באים לכלל מגע, ואם כן מיטמאין במשא ואתיא שפיר קושיית התוספות.

ומפורשים הדברים במהרש"א בחולין:

ואת שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל משא – פירוש אינו בא לכלל מגע כהך דפכים קטנים וכהך קולית דפרק העור והרוטב, שאינן באין כלל לידי מגע, אבל דבר שבא לידי מגע אלא שאינו בא לידי טומאת מגע שפיר בא לכלל משא, כמו בית הסתרים (עא ע"ב, ד"ה בא"ד).

ביאור דבריו, דבמסכת נדה (מב ע"ב) מובא שבית הסתרים נטמאים במשא אף שאינם נטמאים במגע. וקשה, שהרי 'כל שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל משא'? מבאר המהרש"א שכל שבא לידי **מגע**, אף שאינו בא לידי **טומאת מגע**, שפיר קרוי בא לכלל מגע. וממילא יש לומר שגם רש"י בביצה סבור כך.

6 ואף שרש"י בשבת הנ"ל כתב "כל שאינו **מטמא** במגע", היינו משום ששם גבי פכים אילו היו באים לכלל נגיעה היו נטמאים גם כן. אולם עיין רש"י בבבא קמא (כ"ה ע"ב ד"ה פכין), דכל שאין ראוי לטמא במגעו אינו מטמא בהיסטו.

ה. היסט כלי מוקף בצמיד פתיל

רש"י בסוגיה בשבת (שם, ד"ה מי לא עסקינן) הביא שכלי חרס מוקף צמיד פתיל אינו נטמא בהיסט, משום שאי אפשר לנגוע בתוכו בגלל המכסה שעליו, ו'כל שאינו בא לכלל מגע אינו בא לכלל משא'. ותמהו עליו שם התוספות מכמה סוגיות, שמהן משתמע שכלי חרס מוקף צמיד פתיל מיטמא בהיסט⁷, ומתוך כך הסיקו בתוספות שכלי המוקף צמיד פתיל אינו נחשב 'אינו בא לכלל מגע', הואיל וכאשר יוסר המכסה כן יבוא הכלי לכלל מגע, ולכן סבורים תוספות שכלי חרס מוקף צמיד פתיל נטמא בהיסט, הואיל ונחשב בא לכלל מגע לעתיד.

עמדתו של רש"י בסוגיה היא קשה, שהרי מהסוגיות שהביאו תוס' אכן מוכח להדיא שכלי חרס מוקף צמיד פתיל מיטמא בהיסט, ודברי רש"י צריכים עיון.

בחידושי הרמב"ן (שבת שם ד"ה מי) הציע יישוב לקושיות אלו:

ויש אומרים לעולם הכלי עצמו טהור... אבל מה שבתוכו טמא בהיסט שהרי ניסט.

אלא שהשיג על זה הרמב"ן עצמו:

ואינו נכון בטעם, לפי שאם בא לכלל מגע איקרית ליה מפני שעתיד ליפתח שניהן טמאין, ואם לאו שניהן אינן באים לכלל היסט.

כלומר, אי אפשר לחלק בין הכלי לבין מה שבתוכו. אם דנים את הכלי כבא לכלל מגע בגלל שעתיד להיפתח (וכסברת התוספות הנ"ל), אם כן גם מה שבתוכו עתיד לבוא לכלל מגע וראוי שאף הוא ייטמא בהיסט; ואם דנים את הכלי כאינו בא לכלל מגע, הואיל וכעת אי אפשר לנגוע בתוכו, וכסברת רש"י, אם כן גם מה שבתוכו ראוי להיחשב כמה שאינו בא לכלל מגע, שהרי כעת אי אפשר לנגוע בו. ואם כן אין לחלק בין הכלי עצמו לבין מה שבתוכו, וחזרה קושיית תוספות על רש"י למקומה.

ונראה לעניות דעתי ליישב את קושייתם, אך יש להקדים לכך כמה דברים. הראשונים כבר העירו על כך שמצאנו כמה פסוקים בתורה שמהם נלמד דין היסט הזב. עיין לדוגמא בריטב"א בנדה (לב ע"ב) וברמב"ן שם (לג ע"א), שהאריכו לבאר את הצורך בכל לימוד.

וברש"י בשבת (פג ע"א ד"ה כרע הזב) כתב:

7 עיין בפרק קמא דנדה (ה ע"ב) דאמרין שצמיד פתיל אינו ניצול במעת לעת שבנדה, וכן משמע בפרק הניזקין (גיטין סא ע"ב).

והיסטו של זב כי האי גוונא כתיב בין בכלים בין באדם בין באוכלין ומשקין: בכלים כתיב (ויקרא ט"ו, יב) 'וכלי חרש אשר יגע בו הזב', ותניא בתורת כהנים... זה היסטו, וגבי אדם נמי (ויקרא ט"ו, יא) 'וכל אשר יגע בו הזב וכו', וגבי אוכלין ומשקין תנא 'וכל כלי עץ ישטף במים' (ויקרא ט"ו, יב) וכו' להביא אוכלין ומשקין וכלים הנישאים על גבי הזב.

ומבואר מדבריו שדין היסט הזב בכלי חרש נלמד מהכתוב 'וכלי חרש אשר יגע בו הזב', וכן כתב רש"י בביצה (לב ע"א).

והנה, רש"י בשבת (פד ע"ב), בעניין פכים קטנים, כתב שהדין של 'כל שאינו' נלמד מדאפיקה רחמנא להיסט בלשון נגיעה, ולא כתב שנלמד מהנוגע והנושא, ונראה שהולך לשיטתו שאין ללמוד מהנוגע והנושא שכתובים אצל זב, לפי ששניהם אינם בעניין אחד.

אמנם יש לברר לאיזה מקרא מתכוון רש"י כשכותב שדין זה נלמד מדאפיקה רחמנא בלשון נגיעה – האם כוונתו ללימוד של היסט בכלי חרס או להיסט של אדם, שהרי גם בו נאמרה לשון נגיעה: "וכל אשר יגע בו הזב"?

אולם עיין נדה (מ"ג ע"א):

וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים, זהו היסטו של זב שלא מצינו לו טומאה בכל התורה כולה, ואפיקה רחמנא בלשון נגיעה למימרא דהיסט ונגיעה כידיו, מה התם מאבראי אף הכא מאבראי.

ומבואר אם כן שלגבי אדם – מה דאפיקה רחמנא להיסט הזב בלשון נגיעה היינו ללמד דאין מגע בית הסתרים מטמא, ואם כן על כורחך שמה שכתב רש"י בשבת, שמדאפיקה רחמנא בלשון נגיעה נלמד 'כל שאינו' – כוונתו רק ללימוד שלגבי כלי חרס, כלומר לפסוק 'וכלי חרש אשר יגע בו הזב' (וכן הוא להדיא ברש"י בבבא קמא כ"ה ע"ב, ד"ה פכין קטנים).

ומעתה, נראה לעניות דעתי שדווקא גבי היסט כלי חרס נאמר דין 'כל שאינו', אבל גבי אוכלין ומשקין, שטומאתן בהיסט נלמדה מ'וכל כלי עץ ישטף במים' ולא מצאנו

לגביהם דאפקיה רחמנא להיסט בלשון נגיעה, יש לומר שלא שייך בהם דין 'כל שאינו'⁸.

ולפי זה שפיר יש להעמיד שיטת ה'יש אומרים' שדחאה הרמב"ן. ניתן לומר שכלי החרס המוקף צמיד פתיל טהור מהיסט הזב משום שאינו בא לכלל מגע, וכשיטת רש"י, אולם אוכלין שבתוכו, אף שאינם באים לכלל מגע, מכל מקום נטמאין בהיסט, שהרי לגבי אוכלין לא מצאנו 'כל שאינו' לפי שהתורה לא כינתה את היסטם בלשון נגיעה. ובזאת מיושבות קושיות תוספות על רש"י.

ואמנם, המאירי בשבת שם הביא את דעת ה'יש אומרים' שברמב"ן, וגרס בה "טהרו אוכלין שבתוכו" (ולא כלשון הרמב"ן: "מה שבתוכו"), והוא מדוקדק לפי דרכנו.

סיכום

במאמר זה הבאנו את שיטת המגיני שלמה, אשר סבר שדרשת 'הנוגע' ו'הנושא' – המקור לדין 'כל שאינו' – שייכת רק לגבי נבלה. הצענו להסביר בשיטתו שדרשה זו שייכת רק במקום שבו שתי המילים – 'הנוגע' ו'הנושא' – עוסקות באותו עניין, ולפי זה תירצנו את קושיית הנודע ביהודה על שיטת הרמב"ם, אשר מטמא פכים קטנים בהיסט הזב.

בנוסף, הצענו ביאור מחודש בשיטת רש"י בדין 'כל שאינו', ובאמצעותו תירצנו את קושיות הראשונים עליו.

לבסוף, עסקנו בקושיות הראשונים על רש"י בעניין טומאת היסט בכלי חרס מוקף צמיד פתיל. דנו בלימודים השונים להיסט הזב, והצענו שאוכלין בתוך כלי חרס מוקף צמיד פתיל נטמאים בהיסט גם אם הכלי עצמו אינו נטמא.

⁸ ממוצא דברינו יראה, שמכיוון שהעובדה שנתכנה ההיסט בלשון נגיעה באה ללמד על מגע בית הסתרים שאינו מטמא, אם כן לגבי אדם אין דין 'כל שאינו', ותתיישב לפי זה קושיית המהרש"א בחולין (לעיל), דבית הסתרים של אדם נטמאים במשא אף שאינם נטמאים במגע.